

A logikai megismerés természete.¹

Irta: Dr. Varga Béla.

Tisztelt Hallgatóság!

Mindenek előtt föl kell vetnünk azt a kérdést, hogy vajjon egyáltalában jogosult-e logikai megismerésről, a logikai megismerésnek specifikus, sajátos természetéről beszélni. A kérdésre igennel felelünk és hogy ezt megérthessük, a következőkre kell figyelemmel lennünk.

Minden megismerés valamire irányul. Mindig *valamit* akarunk megismerni. Ez a valami az ismeret tárgya. Így beszélhetünk pl. a valóság tárgyainak megismeréséről. Pl. hogy egy asztalnak mi az anyaga, milyen a színe, alakja, célja és rendeltetése. Beszélhetünk lelki életünk bizonyos megnyilvánulásainak megismeréséről, pl. a gondolkodás, érzés, akarás tüneteinek megértéséről. Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy valamely cselekedet mikor felel meg a jó ideájának, akkor az erkölcsi megismerés terén mozgunk; viszont ha azt vizsgáljuk, hogy milyen feltételek mellett felel meg valamely művészi alkotás a szép eszméjének, akkor az esztétikai megismerés törvényeit kutatjuk.

Ha már (most logikai megismerésről beszélünk), világos, hogy ennek tárgyát közelebbről meg kell jelölnünk. A logikai megismerésnek tárgya azonban olyan értelemben, mint az előzőknek — nincs. Ez nem valamely tárgyra, hanem bármely ismeretünk helyességére, igaz voltára irányul. A logikai megismerést nem érdekli az ismereti tárgyak sokfélesége s azok reális alkotó mozzanatainak különféle természete, hanem az, hogy a szerzett ismeretek igazak-e s ha igen, mi ezen igazság kriteriuma?

Ha tehát a logikai megismerés tárgyaról egyáltalá-

¹ Magántanári próbaelőadás.

ban beszélhetünk, ez nem lehet más, mint maga az *igazság*, feladata szerint azon mozzanatoknak kutatása, melyek minden helyes ismeretben benne rejlenek s annak igazságát, objektív érvényességét biztosítják.

Kérdés már most, hogy van-e olyan garancia, mely az ismeret helyességéről kezkesedik? Vagyis más szóval mi szabja meg a szerzett ismeretek helyességét? Ennek a kérdésnek megoldása attól függ, hogy vannak-e a megismerésnek olyan elemi igazságai, melyek közvetlenül ismeretesek s igaz voltuk annyira evidens, hogy semmi magyarázatra nem szorulnak, sőt ezt kizárják. Mert ha ilyenek nincsenek, akkor ismereteink igazsága a levegőben lóg. Hiába akarjuk ugyanis egyik helyes ismeretünket egy másikkal igazolni a végtelenségig, mert ha minden igazság újabb és újabb igazolásra szorul s ha nem találunk végül olyan igazságokat, melyeknek további igazolása evidenciájuknál és világosságuknál fogva fölösleges, akkor az igazságot soha még csak meg sem közelíthetjük.

Meg kell tehát valahol állanunk. *Αναγκή στήναι*, mint Aristoteles mondja. Ezen megállás csak a megismerés végső elveinél lehetséges, melyekhez többé kétség nem fér s amelyek igazságának érvényessége semmi újabb bizonyításra nem szorul. Ezen elvek mindenki előtt közvetlenül ismeretesek. A megismerés ilyen végső elvei az u. n. észelvek, melyek szerint minden megismerés igazságának egyedüli biztosítékai. Nevezhetjük logikai sarkelveknek, mint amelyekből minden egyéb logikai bizonyosság folyik. Ilyenekül leggyakrabban az azonosság, ellenmondás, közép kizárásnak elve, valamint a principium rationis sufficientis vétetik fel. Hogy ezek mindannyian külön elvek-e, vagy pedig kevesebb számú alapprincipiumra vezethetők vissza, jelenleg nem érdekel bennünket. Főcélunk volt rámutatni arra, hogy vannak a megismerésnek olyan elemi, más elvekből le nem vezethető alapigazságai, melyek *evidenciájához* semmi kétség nem férhet.

Ezen evidencia a belátáson állapszik, ami azt teszi, hogy a megismerésnek ezen elemi igazságait nem azért tartjuk helyeseknek, mert mások is *csak* azok szerint

gondolkozhatnak, vagy mert nekünk azok szerint *kell* gondolkoznunk, hanem, mert önként belátjuk azok igazságának objektív és abszolút voltát.

Azért mikor a logikai alapelveket nyomozzuk, akkor nem szabad a tapasztalatra apellálnunk, mint ezt pl. John Stuart Mill teszi, hanem tisztán azon evidenciára, mely bennünk rejlik.

Az észelveknek a megismerésben való nagyságát már Aristoteles felismerte. A kriticizmus megalapítója, Kant, szintén. Ő az észelvek összességét »Tiszta ész«-nek nevezte. Ez a »Tiszta ész« nem az egyéni tudat, hanem a világ kozmikus egészét átható, a tapasztalattól független, tehát a priori érvényességű elveknek hordozó principiuma.

Milyen módon jutunk el már most ezen elemi igazságok ismeretére? Hogy ezen kérdésre feleletet adhassunk, különbséget kell tennünk a megismerés intuitív és discursív módja között. (L. »Valóság és érték« c. értekezésemet.)

Mindenk által tapasztalt tény, hogy a bennünket környező világban, szellemi életünk összes megnyilvánulásában fordulnak elő olyan dolgok, amelyek jelentése önként szemünkbe ötlük. Vannak tételek, amelyek igazságában senki sem kételkedhetik, vannak a világ és szellemünk között olyan vonatkozások, melyeknek jelentése nem szorul bővebb magyarázatra s első pillanatra világos. Az emberi szellemnek ezen páratlan finom élményét, mely a valóságtól és a tapasztalati adottságtól elvonatkoztatva minden külső kényszer nélkül jut el a megismerés végső alapjait alkotó észelvek és bizonyos közvetlen jelentések ismeretéhez — intuitiónak nevezzük. Midőn tehát az intuitióról beszélünk, nem rejtett valóságok közvetlen megérzését értjük rajta, hanem a megismerésnek azt a sajátos módját, melynek segítségével az ezen közvetlen jelentésekben rejlő igazságot felszínre hozzuk. Helyesen lehet tömörítő, izoláló aktusnak tekinteni, mert a valóságtól való teljes elkülönítésben, az ahhoz kapcsoló relációk elszakításában rejlik sajátága.

Világos tehát, hogy az intuitió tárgya nincs a reálisban, nem támaszkodik szemléleti alapra, sőt teljes **tisz-**

taságában a szemléletnek minden elemét nélkülöznie kell, mert ez csak korlátokat szab elébe. Éppen ebben az absztraktumban, ebben a szemlélettől mentes tudásban rejlik tisztasága. S ezért, valahányszor az intuitív megismerés a szemléletre támaszkodik, mindannyiszor veszít finomságából.

Poincaré a matematikában és geometriában észlelhető nagy átalakulást, mely a tudományokból a szemléletnek teljes kiküszöbölésére törekszik, éppen azért becsüli nagyra, mert a szemlélet sohasem képes azt a szigorúan bizonyos ismeretet nyújtani, mely a tudományok természetéhez oly szorosan hozzá tartozik. Ez a felfogás jut kifejezésre a modern lélektanban akkor, midőn felismeri, hogy a gondolkodás lényege nem a szemléleti elemekben keresendő.

A megismerés szemléleti tárgyaihoz, vagyis a valósághoz sohasem férhetünk hozzá közvetlenül. Az adott tárgy legpontosabb analysise után mindig marad fenn valami, ami elménk számára megközelíthetetlen, tehát irrationális elem. Ezen irrationális elem elleni küzdelem nyomait őrzik Platon ideájától elkezdve Spinoza substantiáján át Kant noumenonjáig mindazok az elnevezések, melyeket a valóság lényegének megismerését sürgető gondolkodás alkotott. Minthogy az intuitív gondolkodás a valósággal s annak szemléleti elemeivel semmiféle relációban nem áll, azért mentes ezen irrationális maradványtól; ez a közvetlensége az, ami a világ jelentéseiben rejlő önértékű vonásokat számunkra ismertté teszi.

Másként áll a dolog a diskurzív felfogási módnál. A szemléleti elemek összefoglalása bizonyos gondolkodási processust feltételez s éppen a részletek ezen átfutása (discursus) jellemzi a valóság megismerését. Az egységes intuitív ismeret, melyet kompakt izoláltsága és synthetikus vonása tesz jellegzetessé, itt szétvetődik részleteire. A valóság kimeríthetetlen szemléleti vonásai szélszaggatják az ismerő tevékenységet, megindítják a különböző funktiókat s így létesíti az ismerésnek szaggatott, diskurzív sora. Az intuitív ismerést ezzel szemben folytonosnak nevezhetjük, mert ennek közvetlenségét nem korlátolják az ismereti tárgynak kényszerűen előnkbe tóduló vonásai.

A megismerésnek azt a bizonyosságát, melyhez az intuitív megismerési módon jutunk, *érvényességnek* nevezzük, szemben a megismerésnek szemléletileg létező elemeivel, melyek — mint láttuk — a diskurzív megismerés eredményei.

A *lét* és *érvényesség* teljes megkülönböztetése korunk filozófiájának egyik legnagyobb és kétségtelenül legfontosabb feladata. Az újabb logikai kutatások e tekintetben nagy szolgálatot tesznek a tudománynak, habár a probléma szálai oly finomak, hogy nem mindenütt sikerül tökéletesen a megkülönböztetés. Így pl. Lotze, aki részletes analízis tárgyává tette a kérdést, már Platon ideáiban látja az érvényesség gondolatának tiszta kialakulását. Hiszen kétségtelen dolog, hogy Platon az ideákkal azt kívánta megjelölni, ami az érzéki megismerés változó és mulandó adataival szemben állandó és maradandó momentuma a megismerésnek. De viszont éppen ő maga mondja, hogy az *ideák valóságok* s így Lotze felfogása nem fogadható el.

Ezek alapján a logikában fellépő megismerés természete egész világosan jelenik meg előttünk. Ez a megismerés nem a lényeket vizsgálja, hanem a jelentkező ismereti anyagból a logika törvényeinek alapján kiemeli a maradandót, a változatlant, az érdekést. Az is természetes dolog, hogy ez a maradandó, változatlan független kell, hogy legyen az érzéki megismerés mulandó és változó adataitól s így erre nézve teljesen mellékes dolog akár a megismerés lefolyásának pszichológiai természete, akár pedig az, hogy ezen érvényes, maradandó vonásoknak van-e megfelelője a valóságban. Egy példa világossá fogja tenni az egész eljárást. Ha a matematikus kutatja azon törvényszerűségeket, melyek a körre vagy a háromszögre nézve érvényesek, egyáltalában nem mozog a tapasztalat körében. Ezen törvények akkor is megállanak és semmit sem veszítenének helyességükből, ha a valóságban egy kör vagy egy háromszög sem volna. Maga a lehetséges tapasztalati anyag hihetetlenül üres és kevés — összehasonlítva azzal, ami a törvényes összefüggések gazdag hátterében rejlik. (Volkelt.)

A logikai megismerés tehát az ismeretek igazságára,

igaz voltára irányított tekintet s azért a logika igazi tárgya az igazság formai természetének kutatása. A logikai megismerés természetének és tárgyának ilyen beállításából az következik, hogy a logika teljesen theoretikus, az élettől elvonatkoztatott tudomány. S ez így is van; a logika, jobban mondva a *tiszta logika*, amennyiben feladata az értékesség: a priori határozományait vizsgálni, *tisztán theoretikus disciplina*.

Méltán kérhető már most valaki: de hát akkor mit teszen az, hogy a logika *normatív tudomány*. Hiszen a logikát s általában az értéktudományokat, pl. erkölcostant és az aesthetikát a »normatív« összefoglaló név alatt szokták emlegetni. Ennek megvilágítására a következőket kell megjegyeznünk.

A logika akkor normatív tudomány, ha az emberi gondolkodásra vonatkoztatjuk, vagyis ha a logikában azon szabályok összességét látjuk, melyek az igaz ismeret megszerzésének formai feltételei. S ebben az esetben azt mondjuk, hogy vannak bizonyos szabályok vagy formák, melyek szerint a megismerésnek igazodnia kell, ha logikailag helyes ismeretek megszerzésére törekszik. Hogy a logikának, mint ilyen szabályozó, normatív tudománynak jellemét kellőképen kidomboríthassuk, leghelyesebb, ha szembeállítjuk a lélektan törvényeivel, melyek egészen más természetűek.

A pszichológiai törvények tényleges vagy más szóval természeti törvények. Olyan általános principiumokat tartalmaznak, melyekből a lelki élet egyes tényeinek eredete levezethető s ezeknek keletkezése, lefolyása megmagyarázható. A pszichológiai törvények azt mutatják meg, hogy az ember miként gondolkodik, érez, akar stb. a valóságban. Itt szó sincs a gondolat helyességéről, igazságáról, hanem pusztán csak arról a processusról, mely a lelki életben bizonyos adott esetben végbemegy. (L. Windelband: Präludien.)

Azon törvények vagy szabályok azonban, amelyeket a logikában (vagy aesthetikában és ethikában) találunk — egyáltalában nem törődnek a pszichológiai tények reális lefolyásával, hanem azt mondják meg, hogy vannak

milyennek *kell* lennie, hogy az igaz, jó és szép eszméjének megfelelően. Ezek tehát nem olyan törvények, melyek valamely történés objektív lefolyását magyarázzák, hanem ideális normák, melyek szerint valaminek értéke megállapítható.

Ebből látható, hogy mi a különbség a pszichológiai és logikai törvények között. A normatív tudományok a lélektant azzal toldják meg, hogy a megismerés céljává teszik az érték megvalósítását.

Ebből kiviláglik, hogy azon íenti állításunk, mely szerint a logika theoretikus tudomány, nem áll ellentétben a logika normatív jellemével. A kétféle állítás a dolog kétféle aspectusából származik. Az elsőnek kiinduló pontja az észelvek a priori természete, melyek alapján az igazság kozmikus jellege válik érthetővé, míg a másik az ember helyes gondolkodását szabályozó normák fontosságát emeli ki, amelyek segítségével az emberi szellem igaz ismeretek megszerzésére törekedhetik. Az előbbi *a tiszta logika*, mely az igazság természetét kutatja, az utóbbi *az alkalmazott logika*, mely a fogalom, ítélet, következtetés szabályainak és az egyes tudományok módszereinek kutatásával az igazsághoz vezető utakat mutatja.

Azon normák már most, amelyek ismerésünket az igazság irányában szabályozzák, *egyetemes érvényű* ismereteket szolgáltatnak. Ez más szóval azt teszi, hogy a logikai megismerés nem szubjektív alapokra, hanem a tárgyakban rejlő belső logikai kényszerűsége támaszkodik.

Hogyan értsük ezt? Minden helyes megismerésünk, minden helyes ítéletünk az én elismerésemmel nem elégszik meg, hanem épen helyességénél fogva, vagyis a logikai bizonyosságnál fogva, melynek létrejövését köszönheti, a szubjektív elismerésen túlra utal, vagyis egyetemes érvényűséget vindikál magának. Legszubjektivebb ítéleteinkben, pl. abban, hogy »én most beszélek«, benne van ez az alanyon túlra való utalás, az a logikai momentum, mely ezen ítéletből megmarad akkor is, ha én már rég megszüntem beszélni.

De ha kimondunk bárminő ítéletet, pl. ezt, hogy

$2+3=5$, vagy $5-3=2$, világos, hogy ezek kimondása nemcsak egy individuális tudat élménye, hanem van benne bizonyos tárgyi szükségképpeniség, amelynek következtében maga a kapcsolat, $2+3=5$, létrejött. Ezen tárgyi szükségképpeniség a szubjektumon túlra utal, még pedig bizonyos általános, egyetemes törvényszerűsége, mely a fenti kapcsolat helyességét bizonyítja s egyúttal biztosít arról, hogy az másképpen nem történhetik semmi körülmények között.

— Ez a kikerülhetetlen bizonyosság: a logikai bizonyosság. Ez azt jelenti más szavakkal, hogy ez a tárgyi bizonyosság annyira kényszerítő vagy jobban mondva kötelező, hogy mindenki meg van arról győződve, hogy ha ez ellen cselekszik, helytelen, rossz eredményre jut ítéleteiben és következtetéseiben. Érezzük, hogy ilyenkor az forog kockán, amit észnek, értelmességnek nevezünk. Minden, amit ítélesnek, gondolkodásnak, megfontolásnak, észnek nevezünk, gyökerében pusztulna el, ha ezen bizonyosság ellen cselekednénk. (Volkekt.) A logikus gondolkodás tehát az embernek egész szellemi életét átható, életbevágó feltétele, mely áthatja szellemi életünk egész területét.

Azért, aki a logikai normákat megismerte, az felismerte szellemiségének uralkodó törvényét, amely úgyszólván vérévé válik s ezek követését életfeltételének tekinti. A logikai törvényszerűség ezen követésénél azonban nem szabad semmiféle transcendentális kényszerre gondolnunk. A logikai tételek érvényességének, igazságának belátásához, mint erre már Brentano figyelmeztetett, a kényszer érzeténél semmi köze sincs. Az ember ezen belátásai spontán természetűek. A logikai bizonyosság felismerése olyan autonóm tevékenység, mely biztosan vezet az igazság megismeréséhez.

Az ész ezen spontán, autonóm természetének felismerése Kant érdeme. Ő állapította meg, hogy az ész állandó feltétele valamennyi önkényes cselekedetnek, melyek alatt az ember megjelenik. Továbbá, hogy az ész nem enged annak az oknak, mely empirikusan adva van, hanem teljes spontaneitással csinál rendet magának bizonyos eszmék szerint, amelyekbe az empirikus feltételeket beilleszti

és amelyek szerint még oly cselekedetet is szükségesnek mond, ami nem történt meg, sőt talán soha nem is fog megtörténni. Az érzékiség őt nem afficiálja, nem változik, nincs benne előző állapot, mely a következőt meghatározza s így nincs alávetve az időformának, tehát az időrend feltételeinek sem. Csak itt található meg az igazság a maga teljességében, tisztaságában, »mert az ész mindig igaz«, ἀληθὴ δ' αἰεὶ ἐπιστήμη καὶ νόος, mint Aristoteles mondja és nincs a tudománynak oly faja, mely pontosságban az ésszel vetekedhetnék.

A logika tárgyának ebből — az élet és világ összes jelenségeit átható — fontosságából magyarázható meg, hogy az újabb philosophiai irodalomban a logikai problémák tárgyalása kezdi mindinkább elfoglalni azt a helyet, mely a philosophiai gondolkodás egész területére kiterjedő nagy jelentőségénél fogva méltán megilleti.

Kuncz Elek.

1846—1915.

Kuncz Elek, a kolozsvári tankerület kir. főigazgatója f. évi december hó 9-én, rövid szenvedés után, 70 éves korában meghalt. 25 éve áll a kolozsvári tankerület élén s ez idő óta ez a tankerület a céltudatos, nemzeti nevelő oktatás renaissance-át éli. Nem tartozik folyóiratunk feladatai közé, hogy zajtalan és csendes, fáradhatatlan munkájával kiküzdött sikereit méltassa s annak az áldásos életnek képét megrajzolja. De az a viszony, melybe hivatali állása őt egyházunkhoz s ennek kebelében két középiskolánkhoz állította, kötelességünké tesz legalább egy rövid és vázlatos visszapillantást. E viszony eredete személyi összeütközések nem éppen kellemes reminiscenciái közül indul. A történelmi tárgyilagosság követelményének tartozunk annak a kijelentésével, hogy ez első érintkezés alkalmával ő képviselte a haladás és fejlődés nevében az igazságot s csupán taktikai tekintetben lehet kifogás fellépésének ridegsége ellen. Ám az első szenvedélyek lecsillapodása után a hivatalos érintkezés minden alkalmával csupán jó indulatáról, a haladás és fejlődés felé való céltudatos és erélyes törekvéséről, szigorú tárgyilagosságáról volt időnk meggyőződni. S a kezdet ridegsége és idegenkedése az évek haladásával a kölcsönös megértés alapján a tisztelet és nagyrabecsülés érzelmeinek adott helyet. És ez a változás annál áldásosabb volt, mert egyházunk középiskoláink tekintetében súlyos és jelentős feladat előtt állott. Mindkét középiskolája részére megfelelő épületet kellett építenie s e nagy feladat pénzügyi terhei részére az állam hozzájárulását kellett megnyernie. És hogy e nagy feladat végrehajtása szerencsésen sikerült, abban Kuncz főigazgatónak, különösen székelykeresztúri intézetünk érdekében, el nem vitatható nagy része van. Huszonöt év óta iskoláinkat, mint kormányképviselő, minden évben ő látogatja s az érettségi vizsgálatokon is az utóbbi évtized kivételével a magyar